

UDK 351.755.3(497.5)“1773”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 15. kolovoza 2010.

Prihvaćeno: 20. rujna 2010.

Popis stanovništva hrvatskih i slavonskih županija iz 1773. godine

(“*Tabella Impopulationis pro Anno 1773*”)

Robert Skenderović
Hrvatski institut za povijest
Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje
Ante Starčevića 8
35000 Slavonski Brod
Republika Hrvatska
e-mail: rskender@isp.hr

Tijekom druge polovice 18. stoljeća bečki je Dvor u više navrata pokušao provesti popis stanovništva svih zemalja Habsburške Monarhije. Godine 1754. Hrvatski je sabor prema nalogu Beča krenuo u popisivanje stanovništva civilne Hrvatske, ali u tome nije uspio. Uvjeti za uspješno provođenje popisa stanovništva u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji nastupili su tek s osnivanjem Hrvatskoga kraljevskog vijeća 1767. godine. Ubrzo nakon toga, točnije 1770. godine, Marija Terezija je od ugarskih i hrvatskih županija zatražila da svake godine dostavljaju redovita izvješća o brojčanome stanju stanovništva. Ti su popisi u dokumentima kancelarija i županija nazivani “*Conscriptio Animarum*”, a upisivani su u unificirane tablice koje su nosile ime “*Tabellae Impopulationis*”. Arhivska građa Hrvatskoga kraljevskog vijeća pokazuje da su hrvatske i slavonske županije tijekom 1770-ih godina doista u više navrata provele i poslale godišnja izvješća tome vijeću, koje je ih je svake godine trebalo sumirati u zajednički popis. Međutim, cjelovit popis svih šest hrvatskih i slavonskih županija sačuvan je samo za 1773. godinu. Usprkos činjenici da je prilikom popisivanja izostavljeno plemstvo, pa tako nije obuhvaćeno čitavo stanovništvo, taj popis predstavlja najstariji poznati sumarni popis stanovništva Banske Hrvatske (civilne Hrvatske i Slavonije).

Ključne riječi: popisi stanovništva, *Conscriptio Animarum*, *Tabella Impopulationis*, Banska Hrvatska, Hrvatsko kraljevsko vijeće, Marija Terezija

Metodološki pristup

Moderna znanstvena metodologija popisa stanovništva usavršena je tek polovicom 19. stoljeća. Tako se i prvim modernim popisom stanovništva Hrvatske smatra onaj proveden 1857. godine pa se tom godinom označava početak statističkoga praćenja stanovništva, a vrijeme prije nje naziva se “protostatističkim razdobljem”.¹

Popisi stanovništva hrvatskih zemalja provedeni prije 1857. godine nastali su prema različitim metodologijama koje su bile prilagođene tadašnjim potrebama Habsburške Monarhije. Interes bečkoga Dvora stoljećima se svodio na dvije temeljne stvari – poreze i vojsku. Tako su i popisi stanovništva do 1857. godine uglavnom bili provođeni zbog nametanja novih poreza ili zbog interesa vlasti za utvrđivanje vojnoga potencijala stanovništva. To se odnosi i na popise nastale u 18. stoljeću pa i na popis iz 1773. godine.

Pored motiva koji je naveo bečki Dvor na široku akciju popisivanja stanovništva, za analizu popisa nastalih u 18. stoljeću važni su i drugi čimbenici. U tome stoljeću još nisu postojali jasni zakonski okviri popisivanja, a država nije imala ni razvijenu administraciju koja bi bila u stanju učinkovito ga provesti. Sve je to pred bečki Dvor postavljalo mnogo problema koji su se morali riješiti. Rješenja su od popisa do popisa bila različita, a ovisila su o političkim prilikama kao i o namjerama samih vladara i njihovih savjetnika. Metodološki pristup popisu iz 1773. godine iznesen u ovome radu oblikovan je na navedenim činjenicama, stoga analiza toga popisa odgovara na nekoliko važnih pitanja:

1. Je li popisano čitavo stanovništvo ili samo jedan njegov dio?
2. Temeljem kojih je metoda popisivanja (kojih izvora) popis sastavljen?
3. Koliko je uspješno bilo popisivanje odnosno koliko su brojčani podaci pouzdani?
4. Postoji li metodološka povezanost popisa iz 1773. godine s popisima koji su mu prethodili i onima koji su ga slijedili?

Popisima stanovništva hrvatskih zemalja nastalima u 18. stoljeću ne valja pristupati samo sa stajališta suvremene demografske statistike. Analiza popisa treba polaziti od duha vremena u kojemu su nastali i od interesa bečkoga Dvora, koji je bio njihov glavni pokretač. Takav pristup pokazuje da pojedine rubrike koje u tim popisima po svojoj strukturi odudaraju od suvremene metodologije popisa stanovništva nisu zbog toga manje vrijedne nego, naprotiv, pružaju uvid u određene društvene odnose i procese. Tako, primjerice, broj izvršenih smrtnih kazni

¹ O tome više u: Božena Vranješ Šoljan, “Prvi opći popis stanovništva u Habsburškoj Monarhiji iz 1857.: Konceptcija, metodologija i klasifikacija popisnih obilježja”, *Časopis za suvremenu povijest* 40, br. 2 (2008), 517 - 544.

u županijama nema nikakvu vrijednost za demografsku statistiku, ali je važan kvantitativni podatak za povijest svakodnevice. Pored toga, struktura rubrika zapravo jako dobro otkriva razmišljanja i interese ljudi koji su ih sastavljali, a to su u pravilu bili ljudi koji su istovremeno kao savjetnici kreirali politiku bečkoga Dvora. Dakle, struktura rubrika odaje svrhu popisa, a time i tadašnje interese bečkoga Dvora koji ih je inicirao.

Neki od tih interesa već su otprije poznati u historiografiji. Tako je poznato da je Marija Terezija bila primarno zainteresirana za gospodarske i društvene reforme pa su i popisi iz njezina vremena poticani zbog gospodarskih i društvenih interesa, dok je Josip II. želio igrati i ulogu velikoga vojskovođe pa metodologija popisa stanovništva iz njegova vremena otkriva da je primarni interes bečkoga Dvora, kao glavnoga korisnika sakupljenih brojčanih podataka, u njegovo vrijeme premješten s gospodarskih na vojna pitanja. Zaključci u ovome radu pokazat će koliko se u takvo tumačenje interesa vladara uklapa i popis iz 1773. godine.

Pokušaji popisivanja Banske Hrvatske i Slavonije 1750-ih i 1760-ih godina

Osamnaesto je stoljeće bilo doba snažnih europskih vladara koji su uvođenjem brojnih reformi nastojali svoje zemlje preoblikovati u moderne države. Ustrojavanje učinkovite i školovane administracije predstavljalo je glavni preduvjet za provedbu bilo koje reforme. Te su činjenice vrijedile i za tadašnju Habsburšku Monarhiju. Marija Terezija (1740. - 1780.) i Josip II. (1780. - 1790.) često se ističu kao najsvjetliji primjeri tadašnjega reformnog apsolutizma jer su njihove reforme pokazale sasvim nov odnos vladara prema zemljama i podanicima kojima su vladali. Korijeni tih reformi možda i nisu bili previše prosvjetiteljski (Glavni ciljevi i dalje su bile državne financije i jačanje vojne snage.), ali su njihove posljedice bile dalekosežne. U sklopu takvih nastojanja porastao je i interes središnje bečke vlasti za demografska pitanja. Naime, prije polovice 18. stoljeća bečki Dvor nije raspolagao gotovo nikakvim statističkim podacima o zemljama Monarhije. Stoga se popisivanje stanovnika i njihove imovine prirodno nametnulo kao temeljni preduvjet oblikovanja demografske i gospodarske politike.

U hrvatskoj su historiografiji dugo bila poznata dva popisa iz toga vremena: popis iz 1754. godine nazvan "marijaterezijanski" ili "terezijanski" popis prema tadašnjoj vladarici Mariji Tereziji i popis iz 1785. - 1787. godine, koji je prema Josipu II. dobio ime "jozefinski popis".² Terezijanski popis iz 1754. godine u hrvatskim zemljama zapravo nije ni uspio. Ipak, ostao je poznat zato što je oko njega u to doba bilo mnogo rasprava, a u nekim su dijelovima Hrvatske i Slavonije zbog nje-

² O tome više u: Fran Vrbanić, "Jedno stoljeće u razvoju žiteljstva Hrvatske i Slavonije", *Rad JAZU* 140 (1899.): 17. - 58.; Mladen Lorković, *Narod i zemlja Hrvata*, Split, Marjan tisak 2005., 73. (prvo izdanje 1939.); Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 18. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Varaždin, Zavod za znanstveni rad HAZU u Varaždinu 1991., 31.

ga izbili i ozbiljni nemiri.³ Hrvatski popis iz 1754. godine proveden je paralelno s popisom stanovništva u austrijskim nasljednim zemljama, ali oni međusobno nisu bili direktno povezani.⁴ Naime, već 1750. godine u Banskoj je Hrvatskoj napravljen prvi popis cilj kojega je bilo utvrđivanje imovinskoga stanja pojedinih kućanstava radi razrezivanja poreza. Bečki je Dvor bio nezadovoljan kvalitetom toga popisa pa je određeno da se prihvati samo na tri godine. Stoga je 1754. godine Banska Hrvatska trebala provesti novi popis. Atmosferu oko popisa iz 1754. godine i razloge njegova neuspjeha u Banskoj Hrvatskoj detaljno je prikazao Adam Baltazar Krčelić u svojem djelu *Annuae ili Historia*.⁵ Prema njemu su se popisivanju stanovništva suprotstavili sami hrvatski staleži, a velik otpor pružali su i njihovi podanici jer su bili svjesni da je popisivanje provedeno zbog utvrđivanja poreznih davanja. Štoviše, godine 1755. godine izbila je seljačka buna u Križevačkoj županiji i u Slavoniji za koju su mnogi plemići tvrdili da je nastala baš zbog popisivanja stanovništva.⁶ Konačni rezultat svih navedenih događaja bio je taj da je popis propao. Kraljica je ostala razočarana zato jer je od toga popisa očekivala sredstva za plaćanje vojske “na olakšanje kraljevske blagajne”.⁷ Upravo su državni troškovi bili glavni razlog zbog kojega Marija Terezija nije odustala od pritiska na hrvatske staleže da ipak provedu popis. Prema Krčeliću se o nastavku popisa u Banskoj Hrvatskoj ponovno počelo razgovarati već 1756. godine pa zatim 1760. godine kada je popisano nekoliko vlastelinstava.⁸ O pokušaju provedbe popisa u slavonskim županijama tih godina svjedoči i odluka Virovitičke županije iz 1757. godine kojom se naređuje popis svih stanovnika.⁹ Ista naredba ponovljena je i 9. lipnja 1760. godine.¹⁰ Popis je zatim ponovno naglo prekinut po naredbi samoga Dvora jer su do Beča stigle glasine da se puk ponovno buni kao i 1755. godine.¹¹ Još jedan pokušaj popisa Banske Hrvatske učinjen je 1765. godine. Po uzoru na Ugarsku popisivan je broj stanovnika, iznos godišnjega uroda i broj stoke, ali su se i ovaj put neki hrvatski velikaši pobrinuli da se popis u potpunosti ne provede.¹²

³ Imenom “terezijanski popis” naziva ga već Fran Vrbanić, a kasnije i drugi autori: Vrbanić, “Jedno stoljeće”, 21; Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. g.*, Zagreb, Globus 1987., 83.

⁴ Zahvaljujući dobroj organizaciji, popis je u tim zemljama uspješno proveden - Manfred Straka, “Die Seelenzählung des Jahres 1754 in der Steiermark”, *Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark*, 51 (1960.): 5-20; Rudolf Hoke - Ilse Reiter, *Quellensammlung zur österreichischen und deutschen Rechtsgeschichte*, Wien, Köln, Weimar, Böhlau Verlag 1993., 276.; Christian Pfister, *Bevölkerungsgeschichte und Historische Demographie 1500-1800*, München Encyclopedie Deutscher Geschichte, vol. 29, 1994., 7.; Vrbanić, “Jedno stoljeće”, 21.

⁵ Adam Baltazar Krčelić, *Annuae ili Historia 1748. - 1767.*, Zagreb, JAZU 1952., 144.

⁶ *Isto*, 399.

⁷ *Isto*, 164.

⁸ *Isto*, 502.

⁹ Hrvatski državni arhiv (HDA), Virovitička županija, Proth. Congr., knj. 2, p. 1257 (22. VIII. 1757.)

¹⁰ HDA, Virovitička županija, Proth. Congr., knj. 2, p. 1465 (9. VI. 1760.)

¹¹ Krčelić, *Annuae ili Historia*, 399.

¹² *Isto*, 502.

Godine 1766. Marija Terezija je još jednom pokušala provesti popis stanovništva na području čitave Habsburške Monarhije. Kraljica je naredila provedbu popisa u carskome mandatu od 3. veljače 1766. koji je pročitao na Hrvatskom saboru 26. svibnja iste godine.¹³ Hrvatski su staleži i ovaj put opstruirali provedbu popisa pa je ovaj samo djelomično proveden. Kraljica je, stoga, ponovo razočarana krajem iste godine zatražila od bana neodgodivu dostavu dotad gotovoga dijela popisa.¹⁴ Adam Baltazar Krčelić u svojim *Annuama* također spominje popis stanovništva iz 1766. godine. Iz njegova opisa može se zaključiti da se, ustvari, radilo o naredbi biskupima da pošalju popis župa i vjernika na području njihove dijeceze. Prema Krčeliću taj popis u Zagrebačkoj biskupiji nije uspio jer je Ugarsko kraljevsko namjesničko vijeće odbilo njezino izvješće.¹⁵ Stvarne činjenice oko popisa 1766. godine još uvijek nisu jasne. Krčelićeve tvrdnje navode na zaključak da se nije radilo o popisu stanovništva i imovine nego o popisu koji je trebao utvrditi samo brojčano stanje stanovništva i to samo katolika pa ostaje pitanje što je bilo s pripadnicima ostalih konfesija. Svakako, navedena kronologija događaja pokazuje da je Marija Terezija od 1754. do 1766. godine bezuspješno pokušavala provesti popis stanovništva u Banskoj Hrvatskoj. Glavni krivci za neuspjeh tih pokušaja bili su hrvatski staleži. Neposlušnost hrvatskih staleža tako je predstavljala ozbiljnu prepreku provedbi kraljičinih odluka i reformi. Popis župa i stanovništva Zagrebačke biskupije iz 1766. godine pokazuje da je već 1760-ih godina bečki Dvor odlučio u popisivanje stanovništva uključiti strukture Katoličke crkve. Osim toga, iz sljedeće godine 1767. sačuvan je popis "*Conscriptio Parochiarum et Animarum in iis contentarum, in Districtu Inferioris Slavoniae Dioecesis Quinque-Ecclesiensis, tam in statu Provinciali, quam in Militari, peracta Anno Domini 1767.*" koji je sastavila Pečuška biskupija.¹⁶ Premda se o popisu Zagrebačke biskupije iz 1766. godine - prije svega o njegovoj strukturi i metodologiji - ne znaju ni osnovne činjenice, uočljivo je da su i zagrebački i pečuški popisi bili sastavljeni s istim ciljem popisivanja župa i vjernika. Također su oba popisa nastala na inicijativu bečkoga Dvora i trebali su biti prosljeđeni Dvoru posredstvom Ugarskoga namjesničkog vijeća.

Uključivanje crkvenih institucija u popisivanje stanovništva osmišljeno je na Dvoru u krugu kraljičinih najbližih savjetnika. Populacijska politika od začetaka kameralističke teorije bila je njezin sastavni i vrlo važan dio. Konrad Schünemann naglašava da se populacijska politika mogla prepoznati unutar kameralističke znanosti još tijekom 17. stoljeća, u vrijeme kada se ona još razvijala neovisno o merkantilizmu.¹⁷ Prema Schünemannu razlika između zapadnoga i srednjoeu-

¹³ *Zaključci Hrvatskog sabora*, knj. VIII. (1759. - 1773.), Zagreb, Državni arhiv NR Hrvatske.

¹⁴ HDA, *Acta banalia*, kut. 51, No. 26 (mandat od 9. XII. 1766.).

¹⁵ Krčelić, *Annuae ili Historia*, 515.

¹⁶ Antun Bošnjaković, "Novak-Bapska godine 1767.", *Zbornik za narodni život i običaje* 53 (1995): 19 - 55.

¹⁷ Konrad Schünemann, *Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia*, Veröffentlichungen des Instituts für ostbayerische Heimatsforschung, Vol. 1, Berlin, 1935., 140.

ropskoga merkantilizma uočljiva je upravo zato jer je srednjoeuropski merkantilizam mnogo veću pozornost poklanjao populacijskoj politici. Schönemann navodi da su već Johann Joachim Becher, Wilhelm Schröder i Philipp Wilhelm von Hörnigk pisali o važnosti populacijske politike za razvoj države pa je tako Becher smatrao da je država to moćnija što ima više stanovnika (*“je volkreicher eine Stadt ist, je mächtiger ist sie auch”*), a i Hörnig je tvrdio isto jer je smatrao da se povećanjem stanovništva može postići razvoj poljoprivrede, manufakturne proizvodnje i trgovine.¹⁸ Važnost populacijske politike zastupali su i kasniji teoretičari kameralizma Johann Heinrich von Justi i Joseph von Sonnenfels. Kao predavač kameralne znanosti na Bečkome sveučilištu Sonnenfels je u vrijeme Marije Terezije bio najvažniji kameralist Habsburške Monarhije. Njegovo trotomno djelo *Grundsätze für Polizey-, Handlung- und Finanzwissenschaft* (prvo izdanje Wien, 1765. - 1776.) bilo je više od pola stoljeća u službenoj uporabi kao udžbenik kameralizma, što govori da su stavovi izneseni u toj knjizi, u neku ruku, bili i službeni stavovi države.

Za popise iz 1770-ih godina bitni su stavovi koje je Sonnenfels u svojoj knjizi iznio o praćenju demografskih kretanja. U *Polizeywissenschaftu* on je naglasio da je praćenje najvažnijih demografskih pokazatelja važno jer bez poznavanja promjene broja stanovnika nije moguće znati ima li populacijska politika rezultata ili nema.¹⁹ Kao najvažnije demografske pokazatelje Sonnenfels navodi kretanje odnosa broja rođenih i broja živih stanovnika, odnosa broja umrlih i živih stanovnika te broja sklopljenih brakova i živih stanovnika.²⁰ Ti su pokazatelji i danas temelj suvremene demografije poznati kao stopa nataliteta, stopa mortaliteta i stopa nupcijaliteta pa se može slobodno tvrditi da je Sonnenfels u svome radu anticipirao metodologiju suvremene demografske statistike.

Sonnenfels je također predlagao da bi država trebala periodično provoditi popise stanovnika. Za te je popise predviđao uporabu unificiranih tablica u kojima bi se registrirao čitav niz pokazatelja (broj stanovnika prema dobi, spolu i vjerskoj pripadnosti, zatim broj rođenih, umrlih i vjenčanih, broj obitelji i njihovo imovinsko stanje, broj udovica i tako dalje). Prema njegovu prijedlogu popisne bi tablice trebali voditi župnici i niži državni činovnici na lokalnoj razini, a zatim bi ih trebalo objedinjavati na razini države u jedinstvene tablice kretanja stanovništva Monarhije.²¹ Tako je Sonnenfels još 1765. godine iznio ideju da se crkvene institucije uključe u popisivanje stanovništva. Tu je ideju bečki Dvor očigledno prvi puta pokušao provesti 1766. i 1767. godine, a njezino konačno ostvarenje zaživjet će 1770-ih godina.

¹⁸ *Isto*, 6.

¹⁹ Joseph von Sonnenfels, *Grundsätze für Polizey-, Handlung- und Finanzwissenschaft*, Bd. I (*“Polizeywissenschaft”*), Wien, 1765., 31.

²⁰ *Isto*, 56.

²¹ *Isto*, 46-47.

Popisi stanovništva 1770-ih (*Conscriptio Animarum*)

Neuspjeli pokušaji popisivanja stanovništva Banske Hrvatske tijekom 1750-ih i 1760-ih nisu obeshrabrili savjetnike Marije Terezije jer su istovremeno u austrijskim zemljama na tome polju ostvareni uspjesi. Štoviše, sve dosad navedeno pokazuje kako je na Dvoru u to vrijeme sazrijevala ideja da se u svim zemljama Habsburške Monarhije uvede redovito godišnje popisivanje stanovništva pa je Marija Terezija već 26. siječnja 1762. godine naredila grofu Rudolfu Choteku da pripremi instrukciju za češku i austrijsku kancelariju kako bi ova mogla davati godišnja izvješća o broju stanovnika svake provincije, o poljoprivrednoj i industrijskoj proizvodnji te o uvozu i izvozu.²² Takav obrazac postat će kasnije uzor za organiziranje državne administracije i u drugim zemljama Habsburške Monarhije. Tako i osnivanje Hrvatskoga kraljevskog vijeća treba gledati upravo u sklopu tih reformi koje su provođene na razini čitave Monarhije jer je ono u Hrvatskoj tijekom svoga postojanja (1767. - 1779.) provodilo iste zadatke.

Godine 1770. Marija Terezija je odlučila još jednom provesti popis stanovništva čitave Monarhije.²³ Ta je akcija bila široka i uključivala je i austrijske nasljedne zemlje i zemlje Krune Sv. Stjepana. Iste godine kraljica je ugarskim i hrvatskim županijama naredila da moraju svake godine dostaviti brojčano stanje stanovništva.²⁴ U službenim administrativnim dokumentima ti su popisi nosili naziv *Conscriptio Animarum*, što ih povezuje s prije spomenutim popisom župa i stanovnika Pečuške biskupije iz 1767. godine. Njihova veza s crkvenim popisima bila je još i snažnija. Naime, zaključci Ugarskoga namjesničkog vijeća iz 1772. godine, koji se pozivaju na instrukciju Marije Terezije od 17. rujna 1770. godine, potvrđuju da su katolički župnici, kao i protestantski i pravoslavni svećenici, trebali sudjelovati u tim popisima pružajući podatke o rođenima, umrlima i vjenčanima. Štoviše, u spomenutim zaključcima jasno se navodi da su se ti godišnji popisi trebali sastavljati na temelju crkvenih matica (*“ex Matriculis Ecclesiarum”*) krštenih, vjenčanih i umrlih.²⁵

Sačuvani popisi hrvatskih i slavonskih županija iz 1770-ih godina dokazuju da je isti model tada ustrojen i u hrvatskim zemljama, ali njihova izvješća nisu bila slana u Ugarsko namjesničko vijeće nego u tada novoosnovano Hrvatsko kraljevsko vijeće. U Hrvatskome državnom arhivu, točnije u fondu Hrvatskoga kraljevskog vijeća, čuva se više popisa stanovništva hrvatskih i slavonskih županija iz razdoblja od 1772. do 1779. godine,²⁶ a poznato je da se još dva popisa Križevačke

²² Peter G. M. Dickson, *Finance and Government under Maria Theresia 1740 - 1780*, Oxford University Press, 1987., 29.

²³ Hoke – Reiter, *Quellensammlung*, 276.

²⁴ Ivan Erceg, “Pripreme i struktura jozefinskog popisa”, *Acta historico-oeconomica* 18 /1 (1991): 23.

²⁵ Franciscus Xav. Linzbauer, *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*, Tom. II, Budae, 1852., 613.

²⁶ HDA, *Hrvatsko kraljevsko vijeće*, mikofilm Z-902 (1773.), Z-903 (1773.), Z-904(1774.) Z-910 (1774.), Z-911 (1774.), Z-915(1774.), Z-926(1775.), Z-930(1776.), Z-931(1776.), Z-937 (1777.), Z-946 (1778.), Z-947 (1779.) i Z-948 (1779.)

županije iz 1774. i 1779. godine čuvaju u fondu te županije.²⁷ Među navedenim popisima iz fonda Hrvatskoga kraljevskog vijeća svojom se vrijednošću ističe sumarni popis svih šest hrvatskih i slavonskih županija (Zagrebačke, Varaždinske, Križevačke, Virovitičke, Požeške i Srijemske) iz 1773. godine.²⁸ Popis je sačuvan u obliku tablice koja nosi naslov *Tabella Impopulationis pro Anno 1773*. Njegova analiza pokazat će strukturu popisa, rubrike koje su bile predviđene, a time i samu metodologiju popisivanja. Tablica toga popisa sadrži više rubrika koje se mogu podijeliti u sedam cjelina:

1. Broj stanovnika prema spolu, dobi i vjerskoj pripadnosti
2. Sklopljeni brakovi
3. Prirodno kretanje stanovništva – rođeni i umrli
4. Prirodni prirast stanovništva
5. Doseljavanja i odseljavanja
6. Migracijski saldo
7. Ukupno kretanje stanovništva

Broj stanovnika i sklopljeni brakovi

Prva rubrika popisa donosi temeljne brojčane podatke - broj stanovnika hrvatskih i slavonskih županija (Tablica 1). U tablici je upisano da su popisivani "*Ignobiles domiciliati Catholici, Acaholici et Schismatici*". Iz toga je vidljivo da popis nije obuhvatio plemstvo odnosno da su popisani samo pučani (građanstvo i seljaštvo). Osim toga, pridjev "*domiciliati*" otkriva da je popis obuhvaćao stalno (rezidencijalno) stanovništvo, dakle stanovništvo koje je u mjestu gdje je popisano imalo stalni boravak bez obzira na to je li u trenutku popisivanja (kritičnome trenutku) bilo u njemu ili ne. Isti zapis također otkriva da su popisom zajedno bili obuhvaćeni katolici, protestanti (*Acaholici*) i pravoslavci (*Schismatici*). Pri tome nije sasvim jasno tko sve ulazi u skupini "*Acaholici*", premda se može pretpostaviti da se radi o protestantima. Potvrdu za to donose već spomenuti zaključci Ugarskoga namjesničkog vijeća iz 1772. koji tumače da su "*ad rubricam Catholicorum omnes, et soli Romano Catholici, sive illi Latini, seu Graeci, uniti tamen ritus sint; ad rubricam Acaholicorum omnes pariter alienum a Romano-Catholico Religionis cujuscunque haec sive Augustanae, sive Helveticae, aut alterius Confessionis sit*", dok za shizmatike objašnjavaju da su "*Graeci non uniti ritus*".²⁹ Vjerska struktura pokazuje i određene razlike između hrvatskih i ugarskih popisa. Naime, zaključci Ugarskoga namjesničkog vijeća iz 1772. otkrivaju da su u ugarsko-

²⁷ Krivošić navodi da se popisi nalaze u Hrvatskome državnom arhivu, Križevačka županija, kut. 48, br. 116. - Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, 34.

²⁸ HDA, *Hrvatsko kraljevsko vijeće*, kut. 203, f. 90-91 [mikrofilm Z-926 (1775.)].

²⁹ Linzbauer, *Codex*, 614.

me popisu - pored tri navedene vjerske skupine - bile predviđene još dvije: Židovi i "Turci".³⁰ Izostanak Židova iz hrvatskoga popisa razumljiv je jer oni u to vrijeme u Banskoj Hrvatskoj nisu imali mogućnost stalnoga nastanjivanja. Manje je jasno na koje su Turke mislili sastavljači ugarskoga popisa. Svakako, u Hrvatskoj i Slavoniji u to vrijeme nije bilo trajno naseljenih muslimana niti drugih doseljenika iz Osmanskoga Carstva osim brojnih pravoslavnih trgovaca koji su ionako pripadali skupini "Shizmatici" pa ih se nije trebalo posebno spominjati.

Stanovništvo je u prvoj rubrici podijeljeno prema spolu i dobi. Dobna podjela dijeli stanovništvo na dvije skupine - mlađe od petnaest godina ("*infra 15 annum*") i odrasle ("*adulti*"). Tablica 1 pokazuje da su mlađi od petnaest godina činili oko četrdeset posto ukupnoga stanovništva, što otkriva da se radilo o relativno mladome stanovništvu, ali izostanak podataka o strukturi odrasloga stanovništva ne dozvoljava bolji uvid u ukupnu dobnu strukturu.

Tablica 1: Broj stanovnika hrvatskih i slavonskih županija prema dobi i spolu

	muškarci		žene		ukupno
	mlađi od 15 godina	odrasli	mlađi od 15 godina	odrasli	
Zagrebačka ž.	34.978	50.897	37.365	58.831	182.071
Varaždinska ž.	12.032	16.920	11.920	16.097	56.969
Križevačka ž.	7.838	18.195	8.055	19.435	53.523
Virovitička ž.	22.464	17.954	20.436	31.998	92.852
Požeška ž.	11.474	16.656	10.757	15.221	54.108
Srijemska ž.	11.938	20.792	11.219	19.583	63.532
ukupno	100.724	141.414	99.752	161.165	503.055

Podjela prema spolu daje mogućnost utvrđivanja odnosa broja muškaraca i žena. Muških je stanovnika prema tome popisu u svih šest županija bilo 242.138, dok je ženskih osoba bilo 260.917. To pokazuje da je odnos muškoga i ženskoga stanovništva bio izrazito uravnotežen, s blagom prevagom broja žena nad brojem muškaraca. Tablica 2 pokazuje u postocima taj odnos po županijama. Iz nje je vidljivo da je nešto veći postotak muškaraca bio u Varaždinskoj, Požeškoj i Srijemskoj županiji, dok je veći udio žena zabilježen u Zagrebačkoj, Križevačkoj i Virovitičkoj županiji. To pokazuje da je spolna struktura bila uravnotežena u svim županijama.

³⁰ Isto, 614.

Tablica 2: Udio muškoga i ženskoga stanovništva u postocima

	muškarci		žene		ukupno
	broj	postotak	Broj	postotak	
Zagrebačka ž.	85.875	47,17 %	96.196	52,83 %	182.071
Varaždinska ž.	28.952	50,82 %	28.017	49,18 %	56.969
Križevačka ž.	26.033	48,63 %	27.490	51,37 %	53.523
Virovitička ž.	40.418	43,53 %	52.434	56,47 %	92.852
Požeška ž.	28.130	51,99 %	25.978	48,01 %	54.108
Srijemska ž.	32.730	51,52 %	30.802	48,48 %	63.532
ukupno	242.138	48,13 %	260.917	51,87 %	503.055

Druga rubrika donosi broj sklopljenih brakova u 1773. godini (Tablica 3). U njoj je vidljivo da nedostaje upis broja sklopljenih brakova iz Virovitičke županije. Osim toga, zapis o čak 9.709 sklopljenih brakova u Varaždinskoj županiji već na prvi pogled odstupa od ostalih zapisa. Sastavljačima sumarnoga popisa taj broj nije bio sumnjiv pa su ga uredno zbrojili s brojevima sklopljenih brakova iz drugih županija, što je na kraju sačinjavalo broj od 13.804 braka sklopljena u svih šest županija tijekom 1773. godine. Međutim, Varaždinska županija po broju stanovnika bila je tek četvrta po veličini (iza Zagrebačke, Virovitičke i Srijemske) pa je stoga nemoguće da je broj sklopljenih brakova u toj županiji bio toliko puta veći od broja brakova u navedene tri županije.³¹ Izostanak upisa broja brakova sklopljenih u Virovitičkoj županiji i očigledno krivi upis broja brakova iz Varaždinske županije čine rubriku sklopljenih brakova neupotrebljivom za detaljniju analizu. Osim toga, ti propusti i pogreške pokazuju da su neki podaci u popisima iz 1770-ih godina netočni i nepotpuni pa rezultate čitavoga popisa valja uzimati s oprezom.

Tablica 3: Sklopljeni brakovi

	broj sklopljenih brakova
Zagrebačka županija	1.637
Varaždinska županija	9.709
Križevačka županija	1.155
Virovitička županija	-
Požeška županija	614
Srijemska županija	689
ukupno	13.804

³¹ Broj od 9.709 brakova sklopljenih 1773. godine u Varaždinskoj županiji pobija i kasniji popis iz 1782. godine prema kojemu je u istoj županiji te godine sklopljeno svega 812 brakova. Ivan Erceg, "Stanje i struktura stanovništva u hrvatsko-slavonskim županijama godine 1782.", *Starine JAZU* 59 (1984): 315.

Prirodno kretanje stanovništva – rođeni i umrli

Treća rubrika popisa stanovništva hrvatskih i slavonskih županija iz 1773. godine posvećena je prirodnome kretanju – broju rođenih i umrlih tijekom popisne godine (Tablice 4 i 5). Novorođena su djeca podijeljena po spolu (“*mares*”, “*faeminae*”) i po vjerskoj pripadnosti roditelja (“*parentibus catholicis*” i “*acatholicis vel schismaticis*”).

Tablica 4: Rođeni prema spolu i vjerskoj pripadnosti roditelja

	roditelji katolici		roditelji protestanti ili pravoslavci		ukupno
	muški	ženski	muški	ženski	
Zagrebačka ž.	2.890	2.767	108	74	5.839
Varaždinska ž.	1.608	1.449	-	-	3.057
Križevačka ž.	1.573	1.754	64	80	3.471
Virovitička ž.	1.094	1.799	1.361	661	4.915
Požeška ž.	852	795	407	418	2.472
Srijemska ž.	437	368	1.345	1.045	3.195
ukupno	8.454	8.932	3.285	2.278	22.949

Broj rođene djece u svih šest županija zajedno iznosio je 22.949, što je u odnosu na ukupni broj stanovnika predstavljalo vrlo visokih 45,62 promila. To navodi na zaključak da je na prostoru svih šest županija stanovništvo u to vrijeme imalo izrazito visok natalitet. Osim toga, spolna podjela pokazuje da je 1773. rođeno 11.729 dječaka i 11.210 djevojčica, što pokazuje blagu prevagu muške novorođenčadi (stopa maskuliniteta 1046). Gledano na razini županija situacija je gotovo ista. Od većine županija odskače jedino Virovitička županija u kojoj je među katoličkim stanovništvom popisano da je rođeno čak 705 djevojčica više nego dječaka, dok je kod pravoslavnoga i protestantskoga stanovništva rođeno čak 700 dječaka više nego djevojčica pa je u ukupnome zbroju u toj županiji (2.455 muške djece i 2.459 djevojčica) blagu prevlast imao broj novorođenih djevojčica (stopa maskuliniteta 998).

Popis umrlih (Tablica 5) također je strukturiran prema spolu i prema vjerskoj pripadnosti. Ukupni broj umrlih 1773. godine iznosio je 16.754, što u odnosu prema broju stanovnika svih šest županija predstavlja visokih 33,3 promila, što navodi na zaključak da je i mortalitet u Banskoj Hrvatskoj u to doba bio izrazito visok. Mortalitet je u demografskim kretanjima uvijek imao ulogu neovisne varijable koja je diktirala sve ostale demografske pokazatelje (natalitet, nupcijalitet, stopu maskuliniteta i druge). Tako i u ovome slučaju visokih 33,3 promila stope mortaliteta ne govori mnogo. Prosječno se radi o visokoj stopi, ali ona je mogla biti

i mnogo veća, što se u tadašnje vrijeme obično događalo u razdobljima velikih nerodica, ratova i epidemija. Takve katastrofe izazivale su kratkotrajne periode vrlo visokoga mortaliteta - tzv. "kriznoga mortaliteta" jer je bio izazvan krizama. Međutim, broj umrlih u hrvatskim i slavonskim županijama ne pokazuje da su se 1773. godine dogodile katastrofe s velikim ljudskim gubicima. Dokaz za to donosi ukupni zbroj rođenih i umrlih, koji pokazuje prirodni prirast (Tablica 6).

Tablica 5: Umrli prema spolu i vjerskoj pripadnosti

	katolici		protestant i pravoslavci		ukupno
	muškarci	žene	muškarci	žene	
Zagrebačka ž.	2.414	2.378	41	28	4.861
Varaždinska ž.	1.392	1.433	-	-	2.825
Križevačka ž.	920	1.011	45	59	2.035
Virovitička ž.	1.263	1.060	474	455	3.252
Požeška ž.	801	471	318	288	1.878
Srijemska ž.	283	207	753	660	1.903
ukupno	7.073	6.560	1.631	1.490	16.754

Tablica 6: Prirodni prirast

	povećanje	smanjenje
Zagrebačka županija	978	-
Varaždinska županija	232	-
Križevačka županija	1.436	-
Virovitička županija	1.663	-
Požeška županija	594	-
Srijemska županija	1.292	-
ukupno	6.195	-

Četvrta rubrika sumarnoga popisa iz 1773. godine pokazuje prirodni prirast odnosno odnos broja rođenih i umrlih u popisnoj godini (Tablica 6). U popisnoj su tablici za to bila predviđena dva stupca – povećanje (*“accrevit”*) i smanjenje (*“decrevit”*). Tablica 6 pokazuje da je prirodni prirast 1773. godine u svih šest županija bio pozitivan pa je i ukupni prirast čitave Banske Hrvatske i Slavonije bio pozitivan. Iz razlike stope nataliteta i mortaliteta proizlazi da je u promilima taj prirast iznosio visokih 12,32 promila.

Svi navedeni podaci o rođenima i umrlima u *Tabelli Impopulationis* pokazuju da se radilo o stanovništvu s visokom stopom nataliteta i mortaliteta, što je karakteristično za tradicionalna (predmoderna) društva kakvo je bilo i hrvatsko društvo

toga vremena. Osim toga, pozitivan prirodni prirast u svih šest županija otkriva da te godine na prostoru čitave Banske Hrvatske nije bilo ni kriznoga mortaliteta. Tako je usprkos visokome mortalitetu natalitet u svih šest županija bio još veći.

Mehaničko kretanje

Peta rubrika posvećena je mehaničkome kretanju stanovništva u kojemu temeljne komponente čine doseljavanje i odseljavanje (Tablice 7 i 8). Mehanički prirast u *Tabelli Impopulationis* iz 1773. godine podijeljen je na samo dvije kategorije: na one koji su doselili, ali nemaju stalno mjesto prebivanja (*“sine figendi domicilii”*) i na one koji su se doselili zbog službe/posla (*“serviendi causa”*). U ovoj je rubrici vrijedno usporediti hrvatske i slavonske županije zbog različitih prilika u kojima su se razvijale tijekom 18. stoljeća. Tablica 7 pokazuje da je među njima vidljiva velika razlika: u hrvatske je županije 1773. godine doselilo ukupno 285 osoba, dok su u slavonske doselile 822 osobe. Isto tako vidljivo je da je, ukupno gledajući, glavni razlog doseljavanja u većini županija bio posao (u Zagrebačkoj, Križevačkoj, Virovitičkoj i Srijemskoj) po čemu su hrvatske i slavonske županije slične.

Tablica 7: Uzroci porasta stanovništva

	porast /doseljeni	
	bez stalnoga mjesta prebivanja	zbog službe
Zagrebačka županija	3	209
Varaždinska županija	50	2
Križevačka županija	-	21
Virovitička županija	56	254
Požeška županija	24	14
Srijemska županija	214	260
ukupno	347	760

Drugi dio pete rubrike prikazuje uzroke mehaničkoga odljeva stanovništva. Uz iseljavanje popis je u ovome dijelu predvidio i rubrike “stupanje u vojsku”, “stupanje u svećeništvo” i “izvršenje smrtne kazne”. Tablica 8 pokazuje da je u mehaničkome odljevu stanovništva najveći udio ipak imalo iseljavanje, ali su i ostale rubrike vrijedne za poznavanje tadašnjih društvenih odnosa. Među njima je posebno zanimljiva rubrika izvršenja smrtne kazne jer daje uvid u tadašnju primjenu te najstrože kazne na prostoru hrvatskih i slavonskih županija. Tako prema *Tabelli impopulationis* vidimo da je 1773. godine pogubljeno dvoje ljudi u Virovitičkoj i četvero u Srijemskoj županiji, dok u ostalim županijama nije izvršena ni jedna smrtna kazna.

Tablica 8: Uzroci mehaničkoga odljeva stanovništva

	smanjenje zbog:			
	iseljavanja	stupanja u vojsku	stupanja u sveti red	smrtne kazne
Zagrebačka ž.	53	1	3	-
Varaždinska ž.	38	1	1	-
Križevačka ž.	21	-	-	-
Virovitička ž.	15	2	6	2
Požeška ž.	-	3	1	-
Srijemska ž.	97	3	5	4
ukupno	224	10	16	6

Ukupno mehaničko kretanje stanovništva

Šesta rubrika popisa iz 1773. godine prikazuje ukupno mehaničko kretanje stanovništva. Iz Tablice 9 vidljivo je da je mehaničko kretanje u svih šest županija bilo pozitivno pa je i ukupni zbroj bio pozitivan.

Zbroj mehaničkoga porasta i smanjenja nazvan je u *Tabelli Impopulationis* “Impopulacija s toga naslova” (“*hoc titulo Impopulatio*”). Taj je naslov migracijskoga salda - kao i sam naslov popisa odnosno popisne tablice (*Tabella Impopulationis*) - važan zbog boljega razumijevanja samoga pojma “*Impopulatio*”. Iz toga je vidljivo da je bečki Dvor pod tim pojmom smatrao svako povećanje stanovništva, što je uključivalo i prirodni prirast i migracijski saldo. Tako ti naslovi pobijaju poimanje većine mađarskih i drugih povjesničara koji pod pojmom “*Impopulatio*” podrazumijevaju samo kolonizacijske planove bečkoga Dvora usmjerene prema južnoj Ugarskoj tijekom 18. stoljeća.

Tablica 9: Mehaničko kretanje

	prirast	odljev
Zagrebačka županija	155	-
Varaždinska županija	12	-
Križevačka županija	-	-
Virovitička županija	285	-
Požeška županija	34	-
Srijemska županija	365	-
ukupno	851	-

Ukupno demografsko kretanje

Sedma rubrika pokazuje ukupno demografsko kretanje stanovništva (prirodni prirast plus mehaničko kretanje). Rubrika je također jednostavno podijeljena na

porast (“*incrementi*”) i smanjenje (“*decrementi*”) stanovništva. Iz nje je vidljivo da je u svih šest županija demografsko kretanje bilo pozitivno pa je i ukupno za prostor čitave Banske Hrvatske bilo pozitivno, točnije iznosilo je +7.046 duša (+1,4 %).

Tablica 10: Ukupno demografsko kretanje (prirodni prirast plus migracijski saldo)

	zbroj	
	porast	smanjenje
Zagrebačka županija	1.133	-
Varaždinska županija	244	-
Križevačka županija	1.436	-
Virovitička županija	1.948	-
Požeška županija	628	-
Srijemska županija	1.657	-
ukupno	7.046	-

Usporedba s jozefinskim popisima iz 1782. i 1785. - 1787. godine

Fran Vrbanić, jedan od začetnika proučavanja terezijanskih i jozefinskih popisa u Hrvatskoj, smatrao je da je nakon prvoga pokušaja popisivanja stanovništva Banske Hrvatske i Slavonije 1754. godine sljedeći popis napravljen tek 1785. godine u vrijeme vladanja Josipa II.³² Vrbanić je naglasio da je cilj toga popis bio bitno različit od onoga iz 1754. godine jer se u njemu nije tražilo “faktično žiteljstvo” nego tzv. “zavičajno žiteljstvo” zaključivši iz toga da je terezijanski popis imao primarno financijsku svrhu, dok je jozefinski bio usmjeren prvenstveno prema utvrđivanju vojnih potencijala stanovništva.³³ Za razliku od popisa iz 1754. godine jozefinski je popis doista uspješno proveden, a tijekom 1786. i 1787. godine provedena je i njegova revizija pa se u literaturi označava kao popis koji je trajao od 1785. do 1787. godine. Stoga je Fran Vrbanić zaključio: “Jozefinski popis bio je u Ugarskoj i u Hrvatskoj prvi kod koga je popisano cijelo žiteljstvo”.³⁴ Sličan zaključak o tome popisu gotovo stoljeće kasnije donio je i Ivan Erceg koji je naglasio: “Tada se prvi put na našem povijesnom i etničkom tlu popisivalo cjelokupno stanovništvo bez obzira na staleže, spol i dob.”³⁵ Kasnija istraživanja pokazala su vrijednost popisa koji su prethodili tome popisu jer je on nastao na temelju njihovih metodoloških iskustava. Prije svega radi se o popisu iz 1782. godine koji je istražio i proučio Ivan Erceg, a čuva se u biblioteci Mađarskoga centralnog statističkog ureda u Bu-

³² Vrbanić, “Jedno stoljeće”, 21.

³³ *Isto*, 21.

³⁴ *Isto*, 23.

³⁵ Erceg, “Pripreme i struktura jozefinskog popisa”, 7.

dimpešti.³⁶ Prema Ercegovim riječima taj je popis koncipiran tako da “ne dira povlastice plemstva i time se ono pridobiva, a otpor neutralizira”.³⁷ Popis sadrži 56 popisnih jedinica (županija): 46 mađarskih, sedam hrvatskih i slavonskih te tri banatske. U tome popisu nedostaju podaci za Križevačku županiju, ali je svejedno vrijedan i zanimljiv zbog metodologije popisivanja.³⁸ Uz spomenuta dva popisa iz razdoblja Josipa II. metodološki treba vezati i popis iz 1773. godine, prikazan u ovome radu. Popisi nastali tijekom 1770-ih godina nisu bili nepoznati hrvatskoj historiografiji. U stvari, o njima je pisao još Friedrich von Taube u svojem opisu Slavonije i Srijema iz 1778. godine. Taube je u tome opisu ostavio i važan vlastiti komentar da “prebrojavanje ne teče sasvim kako treba, pa i tabele ispadaju pogrešne”, što pokazuje da je već tada postojala skepsa prema rezultatima tih popisa iz 1770-ih godina.³⁹

Taubeov zapis objašnjava zašto je već krajem istoga desetljeća bečki Dvor pokušao provesti još jednu reformu popisa stanovništva. Naime, Dvor je već 1777. godine izdao patent koji je trebao regulirati novi popis, ali taj popis u Mađarskoj nije bio proveden.⁴⁰ Za civilnu Hrvatsku i Slavoniju nije još poznato je li popis te godine proveden ili nije. Međutim, Taube donosi podatak da je 1777. godine u civilnoj Slavoniji živjelo 235.000 stanovnika, što navodi na zaključak da je taj popis ipak bio proveden u slavonskim županijama.⁴¹

Loše ocjene popisa *Conscriptio Animarum* odnosno “Tabela” dao je kasnije i sam Josip II. Štoviše, moglo bi se ocijeniti da je Josip II. loše mislio i o popisu iz 1782. godine. To se može zaključiti iz njegova pisma mađarskome kancelaru grofu Ferencu Esterházyju kome je 1784. godine pisao da su Mađarska i Erdelj “još u tom nesretnom položaju da im stanovništvo nije popisano, niti je poznat točan broj stanovnika, jer su sadašnji popisi svećenika i županija sasvim netočni”.⁴² Iz toga je vidljivo da je Josip II. imao namjeru bitno promijeniti metodologiju popisivanja novoga popisa 1785. godine. Stoga je na temelju poznatih tablica i ostalih izvora vrijedno usporediti metodologiju popisa iz 1773., 1782. i 1785. - 1787. godine.

Razlike u metodologiji vidljive su već u samim temeljima sva tri popisa. Dok su popisi iz 1773. i 1782. godine bili usmjereni samo na pučane, popis iz 1785.

³⁶ Erceg, “Stanje i struktura stanovništva”, 309-323.

³⁷ *Isto*, 309.

³⁸ *Isto*, 310.

³⁹ Friedrich Wilhelm von Taube, *Historijski i geografski opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema kako s obzirom na njihove prirodne osobine tako i na njihovo sadašnje ustrojstvo i novo uređenje u crkvenim, građanskim i vojnim stvarima*, Novi Sad, 1998. (naslov originala: Friedrich Wilhelm von Taube, *Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthumes Sirmien, sowohl nach ihrer natürlichen Beschaffenheit, als auch nach ihrer ißigen Verfassung und neuen Einrichtung in kirchlichen, bürgerlichen und militärischen Dingen*, I.-III. Bücher, Leipzig, 1777., 1778.), 50.

⁴⁰ Erceg, “Pripreme i struktura jozefinskog popisa”, 23.

⁴¹ Taube, *Historijski i geografski opis*, 50.

⁴² Erceg, “Pripreme i struktura jozefinskog popisa”, 19.

– 1787. godine po prvi je puta uključio i plemstvo. Tako se doista tek od 1785. godine može govoriti o općem popisu u punom smislu te riječi. Ostale razlike mogu se dobro utvrditi usporedbom rubrika.

Dobna struktura u popisu iz 1773. godine napravljena je vrlo jednostavno – stanovništvo je podijeljeno na mlade od petnaest godina i starije koji su označeni kao odrasli (“*adulti*”). Popis iz 1782. godine imao je sličan model. I u njemu je stanovništvo bilo podijeljeno na mlade i odrasle, premda je ostalo nejasno koja je bila dobna granica između te dvije kategorije.⁴³ Sasvim različito od njih, popis iz 1785. - 1787. utvrđivao je samo dobnu strukturu muškaraca, koji su podijeljeni na dječake u dobi od prve do dvanaeste godine života, mladiće u dobi od dvanaeste do sedamnaeste godine života i odrasle muškarce starije od sedamnaest godina.⁴⁴ Tako je u popisu iz 1773. godine granica između mladih i odraslih za oba spola bila petnaesta godina života, dok je u jozefinskome popisu iz 1785. - 1787. ta granica za muškarce bila sedamnaesta godina života.

Popis iz 1773. godine imao je predviđeno i utvrđivanje vjerske pripadnosti, ali na dosta nejasan način. Sumarni popis cjelokupnoga pučanstva nije sadržavao vjersku pripadnost, osim što je zapisano da su u njemu ubrojani katolici, “akatolici” i shizmatici, ali su zato rubrike rođenih i umrlih imale i vjersku podjelu. Međutim, ni u tim rubrikama vjerska pripadnost nije do kraja definirana. Katolici su, doduše, u njima popisivani posebno, ali su zato protestanti i pravoslavci (“*acatholici vel schismatici*”) popisivani zajedno. Iz toga se može zaključiti da je cilj bio utvrditi koliki je u popisu bio odnos katolika i nekatolika, premda ostaje nejasno zašto je to predviđeno samo za broj rođenih i umrlih, a nije i za ukupan broj stanovnika. U popisu iz 1782. godine utvrđivanje vjerske pripadnosti doživjelo je promjene. U tome su popisu predviđene četiri konfesionalne rubrike: katolici, pravoslavci, protestanti i židovi. Tako su se tada pravoslavci i protestanti pojavili u odvojenim rubrikama, a po prvi puta su popisivani i židovi. Nasuprot tomu, jozefinski je popis iz 1785. - 1787. godine dijelio stanovništvo prema konfesionalnoj pripadnosti samo na pripadnike kršćanskih konfesija i židove pa je u tome smislu čak i lošiji od popisa iz 1773. i 1782. godine.⁴⁵

Nupcijalitet je kao jedan od važnih elemenata demografskoga kretanja također bio zastupljen već u popisu iz 1773. godine. Međutim, u tome je popisu upisan (i to djelomično netočno i nepotpuno) samo broj vjenčanja koja su bila sklopljena te godine. Tako izostanak podataka o ukupnome broju vjenčanja ne dopušta mogućnost podrobnije kvantitativne analize nupcijaliteta. Popis iz 1782. godine poboljšan je baš po tome pitanju pa je u njemu predviđeno više rubrika: prva koja donosi broj brakova sklopljenih te godine, druga koja donosi broj brakova

⁴³ Erceg, “Stanje i struktura stanovništva”, 312.

⁴⁴ Ivan Erceg, “Jozefinski popis stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije”, *Rad JAZU* 461 (1992): 8.

⁴⁵ Lorković, *Narod i zemlja Hrvata*, 74.

iz prijašnjih godina, treća koja donosi broj pridošlih bračnih parova, četvrta koja donosi broj uništenih brakova (izazvanih smrću) i peta koja donosi broj iseljenih bračnih parova.⁴⁶ Jozefinski popis iz 1785. - 1787. i u ovom je slučaju ponešto poseban jer donosi samo broj i postotak oženjenih muškaraca.⁴⁷

Natalitet i mortalitet u popisu iz 1773. utvrđivani su vrlo jednostavno - rođeni i umrli podijeljeni su samo prema spolu (i prema vjerskoj pripadnosti, kao što je prethodno prikazano). Popis iz 1782. godine i u ovom je slučaju pokazao složeniji model popisivanja. U njemu su novorođeni pored spola podijeljeni u još nekoliko kategorija: predviđena je posebna rubrika za izvanbračnu djecu te za djecu umrlu u porodu (također podijeljenu na novorođenčad i nahočad).⁴⁸ Jozefinski popis iz 1785. - 1787. ni u ovome slučaju ne nastavlja se na popise iz 1773. i 1782. godine jer nema rubrike nataliteta i mortaliteta.

Mehaničko kretanje također predstavlja važan element demografskoga kretanja pa je kao takvo uvršteno već u popis iz 1773. godine. U tome je popisu mehanički priljev podijeljen u dvije rubrike: "bez stalnoga prebivališta" ("*sine figendi domicilii*") i "zbog službe/posla" ("*serviendi causa*"), a odseljenici u četiri rubrike: iseljenici ("*emigrantes*"), "stupili u vojnu službu" ("*per militiam ingressos*"), "stupili u svećenstvo" ("*per sacrum ordinem ingressos*") i "kažnjeni smrtnom kaznom" ("*ultimo supplicio affectos*"). Sličan se model pojavljuje i u popisu iz 1782. godine, ali ipak djelomično drugačiji. U njemu se također spominje kategorija priljeva osoba bez stalnoga prebivališta i onih koji su došli zbog službe. Isto tako slične su i popisne rubrike za iseljene. Popis iz 1782. godine također ima rubrike "iselili", "stupili u vojsku", "stupili u sv. red" i "kažnjeni smrtnom kaznom", ali pored njih ima još i rubrike "nađeni mrtvi" ("*inventi mortui*"), neočekivano umrli ili umoreni ("*casu fortuito enecti*") te u porodu umrla (ili umorena) djeca ("*in partu enecti*").⁴⁹ Jozefinski popis iz 1785. - 1787. i u ovome se slučaju bitno razlikuje od popisa iz 1773. i 1782. godine jer u njemu po tome pitanju nisu predviđene nikakve rubrike.

Zaključak

"*Tabella Impopulationis pro Anno 1773.*" predstavlja najstariji sumarni popis stanovništva tadašnje Banske Hrvatske (civilne Hrvatske i Slavonije) odnosno cjelokupnoga prostora tadašnjih šest hrvatskih i slavonskih županija (Zagrebačke, Varaždinske, Križevačke, Virovitičke, Požeške i Srijemske). Taj je popis bio redoviti godišnji popis hrvatskih i slavonskih županija koji je tijekom 1770-ih godina sastavljalo Hrvatsko kraljevsko vijeće na temelju prethodnih izvješća o broju stanovnika pojedinih županija. Iz popisa je vidljivo da je u njemu popisi-

⁴⁶ Erceg, "Stanje i struktura stanovništva", 315.

⁴⁷ Erceg, "Jozefinski popis", 7.

⁴⁸ Erceg, "Stanje i struktura stanovništva", 317.

⁴⁹ *Isto*, 320.

vano rezidentno stanovništvo odnosno ono koje je u trenutku popisa zatečeno u županijama. Osim toga, sam podnaslov tablice otkriva da popisom nije bilo obuhvaćeno plemstvo.

Činjenica da je sumarni popis svih šest hrvatskih i slavonskih županija sačuvan samo za 1773. godinu navodi na zaključak da je godišnje popisivanje stanovništva nailazilo na velike teškoće i da županije nisu uspijevale svake godine poslati svoje izvješće. Usporedba otprije poznatoga popisa iz 1782. godine s ovim popisom iz 1773. godine pokazuje da među njima postoje brojne sličnosti, točnije da se može tvrditi kako se zapravo radi o istome modelu. To govori o tome da je Marija Terezija tijekom 1770-ih godina uspjela uspostaviti u cijelosti razrađen model popisivanja stanovništva. Popis cjelokupnoga prostora Banske Hrvatske i Slavonije iz 1773. godine dokazuje da je taj model djelomično i proveden premda je imao određene metodološke i provedbene nedostatke.

Njegovu manjkavost kritizirao je već sam caričin nasljednik Josip II. Taj je model, naime, bio utemeljen na crkvenim izvorima (matičnim knjigama), koji su bili manjkavi i nepouzdana pa su i popisi stanovništva napravljeni na temelju tih podataka bili djelomično netočni. Osim toga, u tim popisima nije bilo popisano i plemstvo, što je Josip II. nastojao promijeniti. Ipak, vrijednost popisa *Conscriptio Animarum* iz 1770-ih godina leži u tome što su ti popisi ipak prilično uspješno provedeni tijekom gotovo čitavoga desetljeća. Tako je bečki Dvor konačno u to vrijeme imao relativno pouzdane podatke o kretanju stanovništva u Banskoj Hrvatskoj. U njima su uspostavljeni kriteriji za prikupljanje kvantitativnih podataka o prirodnome i mehaničkome kretanju. Ti su kriteriji u mnogome usuglašeni i s današnjom demografskom znanosti. Komparativna analiza popisa pokazuje da je i popis iz 1782. godine rađen na temelju metodologije iz 1773. godine, ali je u odnosu na nju u gotovo svim aspektima doživio poboljšanje. Za razliku od popisa iz 1782., poznati jozefinski popis iz 1785. - 1787. godine metodološki se znatno razlikuje od popisa iz 1770-ih godina. Njegova usporedba s popisima iz 1773. i 1782. godine pokazuje da je taj popis očigledno bio usmjeren na demografska kretanja muškoga stanovništva pa je i njegova svrha bila primarno vojna.

The 1773 Census Of Croatian And Slavonian Counties (“*Tabella Impopulationis pro Anno 1773*”)

Robert Skenderović
Croatian Institute of History
Department for the History of Slavonia, Srijem and Baranja
Ante Starčevića 8
35000 Slavonski Brod
Republic of Croatia
e-mail: rskender@isp.hr

Summary

In the second half of the eighteenth century, the Viennese Court attempted on multiple occasions to conduct a census of all countries that formed the Habsburg Monarchy. In 1754, the Croatian Diet, in response to an order from Vienna, began a census of civil Croatia. This attempt, however, failed. The prerequisites for a successful census in civil Croatia and Slavonia were fulfilled only with the establishment of the Croatian Royal Council in 1767. Shortly afterwards, in 1770, Maria Theresa requested Croatian and Hungarian counties to submit regular annual reports on the population count. In the county and chancellery documents these registers were called *Conscriptio Animarum* and they were entered into standardized tables bearing the name of *Tabellae Impopulationis*. The archives of the Croatian Royal Council show that, throughout the 1770s, Croatian and Slavonian counties produced annual reports on the population numbers in their realms, and submitted these reports to the council, the role of which was to summarize them into a joint document. Yet a complete list for all six Croatian and Slavonian counties survives for a single year only, 1773. In spite of the fact that the nobility was not included in the census so thus this document cannot be considered comprehensive, it still represents the oldest known population count of civil Croatia and Slavonia.

Keywords: censuses, *Conscriptio Animarum*, *Tabella Impopulationis*, Banska Hrvatska (Croatia proper), Croatian Royal Council, Maria Theresa